

ЕДИЦИЈА КЛАСИЦИ СВЕТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

ВОДЕНИЦА НА ФЛОСИ, Џорџ Елиот

ВЕЛИКИ ГЕТСБИ, Скот Фицџералд

ПРВИ ЉУБАВНИК, Антон Чехов

ПОСЛЕДЊЕ СКРЕТАЊЕ ЗА БРУКЛИН, Хјуберт Селби

ЧЕТИРИ ТРАГЕДИЈЕ: РОМЕО И ЈУЛИЈА, ХАМЛЕТ,

МАГБЕТ, КРАЉ ЛИР, Вилијам Шекспир

ПРЕСУДА – САБРАНЕ ПРИПОВЕТКЕ, Франц Кафка

НА ПУТУ, Џек Керуак

ОШТРИЦА БРИЈАЧА, Сомерсет Мом

ДАМА С КАМЕЛИЈАМА, Александар Дима Син

ЧОВЕК БЕЗ ОСОБИНА, Роберт Музил

ЈАДИ МЛАДОГА ВЕРТЕРА, Јохан Волфганг Гете

СТАКЛЕНО ЗВОНО, Силвија Плат

ЈЕДНА СВАНОВА ЉУБАВ, Марсел Пруст

МРТВЕ ДУШЕ, Николај Гогољ

ТЕС ОД РОДА Д'ЕРБЕРВИЛА, Томас Харди

ПРОЦЕС, Франц Кафка

ЗЛОЧИН И КАЗНА, Фјодор Достојевски

СЛИКА ДОРИЈАНА ГРЕЈА, Оскар Вајлд

ИДИОТ, Фјодор Достојевски

МАЛЕ ЖЕНЕ / ДОБРЕ СУПРУГЕ, Луиза Меј Олкот

ОДАБРАНЕ ДРАМЕ: ЧОВЕК ЈЕ ЧОВЕК, ОПЕРА ЗА ТРИ
ГРОША, МАЈКА ХРАБРОСТ И ЊЕНА ДЕЦА, Бертолд Брехт

БОГОРОДИЧИНА ЦРКВА У ПАРИЗУ, Виктор Иго

ЗАПИСИ ИЗ ПОДЗЕМЉА, Фјодор Достојевски

ФРАНКЕНШТАЈН ИЛИ МОДЕРНИ ПРОМЕТЕЈ, Мери Шели

МАЈСТОР И МАРГАРИТА, Михаил Булгаков

АНА КАРЕЊИНА, Лав Толстој

МОБИ ДИК, Херман Мелвил

Фјодор
Достојевски

**БРАЋА
КАРАМАЗОВИ
II**

Превео
Милосав Бабовић

■ Laguna ■

ЛЕНТО

Наслов оригинала

Федор Михайлович Достоевский
БРАТЈА КАРАМАЗОВЫ

Copyright © овог издања 2020, ЛАГУНА
Copyright © овог издања 2020, ЛЕНТО

КЛАСИЦИ
СВЕТСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ

Књига бр. 29

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Садржај

ТРЕЋИ ДЕО

Књига седма АЉОША

1. Кужни задах	13
2. Такав тренутак	27
3. Главица лука	34
4. Кана Галилејска	54

Књига осма МИТЈА

1. Кузма Самсонов	60
2. Љагави	72
3. Налазишта злата	80
4. У мраку	93
5. Неочекивана одлука	100
6. Долазим лично!	117
7. Некадашњи и неоспорни	126
8. Бунило	147

Књига девета
ПРЕЛИМИНАРНА ИСТРАГА

1. Почетак каријере чиновника Перхотина	163
2. Узбуна	170
3. Ход душе по мукама. Мучење прво	178
4. Мучење друго	188
5. Треће мучење	196
6. Тужилац је ухватио Митју	208
7. Велика Митјина тајна. Извиждали су га	217
8. Изјаве сведока. Детенце	230
9. Одвели су Митју	241

Књига десета
ДЕЧАЦИ

1. Коља Красоткин	246
2. Дечурлија	252
3. Ученик	259
4. Жућка	268
5. Поред Иљушине постељице	276
6. Рани развитак	294
7. Иљуша	302

Књига једанаеста
БРАТ ИВАН ФЈОДОРОВИЧ

1. Код Грушењке	307
2. Болесна ножица	318
3. Ђаволак	329
4. Химна и тајна	336
5. Ниси ти, ниси ти!	351
6. Први састанак са Смердјаковом	358

7. Друга посета Смердјакову	369
8. Трећи и последњи састанак са Смердјаковом	380
9. Ђаво. Кошмар Ивана Карамазова.	397
10. „То је он говорио!“	419

Књига дванаеста
СУДСКА ГРЕШКА

1. Судбоносни дан	425
2. Опасни сведоци	433
3. Медицинска експертиза	444
4. Срећа се осмехује Митји	450
5. Неочекивана катастрофа	461
6. Иступање државног тужиоца. Карактеристика	471
7. Историјски преглед	483
8. Трактат о Смердјакову	489
9. Психологија пуном паром. Тројка у галопу. Финале тужиочевог излагања	499
10. Иступање браниоца. Батина са два краја	512
11. Новаца није било. Пљачке није било	517
12. Ни убиства није било	524
13. Блудник мисли	533
14. Сељаци су одбранили правду.	541

ЕПИЛОГ

1. Планови за Митјино спасавање	549
2. За тренутак лаж је постала истина	555
3. Иљушкина сахрана. Говор код камена	563
О аутору	575

ТРЕЋИ ДЕО

КЊИГА СЕДМА

АЉОША

1.

КУЖНИ ЗАДАХ

Тело упокојеног јеросхимонаха оца Зосиме припремали су за погреб по утврђеном обреду. Умрле монахе и испоснике, као што је познато, не купају. „Када ко од монаха оде Господу“, казано је у Великом требнику, „онда назначени монах“, то јест за то одређени, „отире тело његово топлом водом, чинећи пре тога спужвом“, то јест сунђером, „знак крста на челу преминулог, на прсима, на рукама и ногама, и на коленима, и ништа више.“ Све је то извршио на упокојеном лично отац Пајсије. После отирања обукао га је у монашко рухо и обавио мантијом, ради чега ју је, по правилу, мало расекао да би га обавио унакрст. На главу му је навукао капуљачу са осмокраким крстом. Капуљачу су оставили отворену, а лице покојниково покрили црним велом. У руке су му ставили икону Христа спаситеља. У таквом виду су га пред зору преместили у сандук, већ одавно припремљен. А сандук су намеравали да оставе цео дан у ћелији, у првој великој соби, оној истој у којој је покојни старац примао братију и грађане. А пошто је покојник по чину био јеросхимонах, требало је

да јеромонаси и јерођакони над њим читају Јеванђеље, а не Псалтир. Одмах после опела почео је читање отац Јосиф; а отац Пајсије, који је изразио жељу да чита касније цео дан и сву ноћ, сада је био веома заузет и забринут, као и отац старешина скита, јер се неочекивано почело опажати, и што даље све више, и код манастирске братије и код грађана који су долазили гомилама из манастирских гостионица и из града, нешто необично, неко нечувено и чак „неумесно“ узбуђење и нестрпљиво очекивање.

И старешина и отац Пајсије улагали су максимални напор да, колико могу, умире тако усплахирене и узбуђене људе. Кад се добро разданило, из града су почели стизати чак и неки такви који су повели са собом и своје болеснике, нарочито децу – као да су нарочито очекивали овај тренутак, очевидно се надајући у тренутну силу оздрављења, која се, по њиховом веровању, морала одмах појавити. И тек тада се открило до које су мере сви код нас навикли да упокојеног старца, још за његова живота, сматрају за несумњивог и великог светитеља. А међу онима који су долазили многи нису били прост свет. Ово велико очекивање верника, које се испољавало тако нагло и огољено, чак са нестрпљењем и готово као захтев, оцу Пајсију је изгледало као очевидна саблазан; и мада ју је још одавно предосећао, у ствари је превазишла његова очекивања. Сретајући се са узбуђеним монасима, отац Пајсије их је чак почео прекоревати: „Такво и толико нагло очекивање нечег великог“, говорио им је, „јесте лакомисленост, могућа само међу грађанима, али нама не приличи.“ Али њега су мало слушали и отац Пајсије је опажао то узнемирен, иако је чак и сам, ако хоћемо истину да говоримо, мада се љутио на сувише нестрпљиво очекивање и налазио да је то лакомисленост и сујета – потајно, за себе, у дубини душе, очекивао готово то исто што и ови узбуђени, и морао је то себи признати. Па ипак су му посебно били непријатни сусрети који су, по неком предосећању, будили у њему велике сумње. У маси света који се тискао у покојниковој ћелији приметио је, на пример, са

одвратношћу у души – за коју је одмах себе прекорио – да је присутан Ракитин, и далеки гост – обдорски монах, који је још увек боравио у манастиру, и отац Пајсије их је обојицу почео сматрати сумњивим, мада нису само они тако изгледали. Међу свима који су се узбуђивали, обдорски монах је био упадљиво узнемирен; могао се видети свуда, на сваком месту: свуда се он распитивао, свуда прислушкивао, свуда се дошаптавао с неким посебно тајанственим изгледом. На лицу му је био израз крајњег нестрпљења и чак љутње што се то очекивано тако дуго не дешава.

А што се тиче Ракитина, он се, како се после дознало, тако рано нашао у скиту по специјалном налогу госпође Хохлакове. Ову добру али некарактерну жену, која није могла ући у скит, чим се пробудила и дознала за старчеву смрт, обузела је тако неоодољива радозналост да је одмах послала у скит Ракитина, са задатком да све посматра и одмах, отприлике свако пола сата, њој саопштава *све што се дешава*. А она је Ракитина сматрала најпобожнијим младим верником, тако је он умео са сваким да се опходи и да се сваком покаже у складу са његовом жељом, само ако је у томе видео и најмању корист за себе. Дан је био ведар и светао и многи од допутовалих богомољаца тискали су се око скитских гробова, збијених у кругу храма, као и око оних растурених по целом скиту. Обилазећи скит, отац Пајсије се одједном сетио Аљоше и да га одавно није видео, скоро од прошле ноћи. И чим га се сетио, одмах га је опазио у најудаљенијем куту скита, поред оградe, како седи на надгробном камену одавно преминулог монаха знаменитог по својим подвизима. Седео је леђима према скиту, лицем према огради, и као да се скривао иза споменика. Кад је пришао сасвим близу, отац Пајсије је видео да је он покрио лице обема шакама и, мада немо, горко је плакао, тресући се целим телом од ридања. Отац Пајсије је постојао над њим извесно време.

– Доста, сине драги, доста, пријатељу – рекао је најзад саосећајно – шта ти је? Радуј се, а немој плакати. Зар не знаш

да је данашњи дан највећи дан *његов*? Где је он сада, у овом тренутку, сети се само тога!

Аљоша га је погледао пошто је открио лице подбуло од суза, као код малог детета, али се одмах без речи окренуо и поново покрио лице обема шакама.

– А, усталом, нека – казао је отац Пајсије замишљено – добро де, плачи, Христос ти је те сузе послао. „Твоје сузе усхићења су само одмор душевни и послужиће на радост твом драгом срцу“, додао је за себе, одлазећи од Аљоше, и са љубављу мислећи о њему. Узгред речено, отишао је од њега брже јер је осетио да ће и сам гледајући га заплакати. Међутим, време је пролазило и манастирске службе и опела настављали су се својим током. Отац Пајсије је поново заменио оца Јосифа поред мртвачког сандука и поново је преузео од њега да чита Јеванђеље. Али није прошло ни три сата после подне кад се десило нешто што сам поменуо још на крају прошле књиге, нешто што нико није очекивао и тако супротно свеопштем надању да се, понављам, детаљна и залудна прича о овом догађају све досад необично живо помиње у нашем граду и по целој нашој околини. Овде ћу додати још једном у своје име: мени је скоро одвратно да се сећам тог безвредног и саблажњивог догађаја, у суштини сасвим неважног и природног, и ја бих га, наравно, сасвим изоставио из своје приче да није утицао тако снажно и посебно на душу и срце главног, *мада њек дугућеи* јунака мог Аљоше, извршио у души његовој известан прелом и преокрет, потресао, али и окрепио његов разум коначно, за сав живот и за одређен циљ.

Дакле, да се вратимо причи. Када су још пре свитања старчево тело припремљено за погреб положили у сандук и унели га у прву собу, која је раније служила за пријем посетилаца, међу онима који су се налазили око сандука настало је питање: треба ли отворити прозоре те собе? Али ово питање, које је поставио неко узгредно и не инсистирајући, остало је без одговора и скоро непримећено – приметили су га само, и то за себе, неки од присутних, али само зато што су сматрали да је

очекивање труљења и кужног задаха од тела таквог покојника чиста бесмислица, достојна сажаљења, ако не и подсмеха, због недовољне вере и лакомислености особе која је поставила то питање. Јер се очекивало сасвим супротно. И гле, ускоро после подне почело је нешто што су они који су улазили и излазили опажали ћутке и за себе и чак свако са очевидном стрепњом да било коме саопшти своју слутњу, али око три сата после подне испојило се тако јасно и непобитно да се вест о томе муњевито пронела по целом скиту и међу свим богомољцима, посетиоцима скита, одмах стигла до манастира и изазвала запрепашћење код свих монаха, а најзад, после врло кратког времена, стигла и у град и узбудила у њему све – и вернике и невернике. Атеисти су се обрадовали, а што се верника тиче, међу њима су се нашли и такви који су се обрадовали више чак и од атеиста, јер „воле људи пад праведника и његову срамоту“, како је казао сам покојни старац у једној од својих поука. Ствар је била у томе што се од сандука почео ширити мало-помало, али што даље све приметније, кужни задах, који се око три сата по подне већ исувише јако осећао и стално је постепено јачао. Одавно већ није било, нити се памтило из целе прошлости нашег манастира, такве саблазни грубо разуздане, и у другој некој ситуацији чак и немогуће, као што је била ова која се појавила одмах после догађаја међу самим монасима. Касније, чак после много година, извесни разборити монаси наши, сећајући се детаљно свега што се десило тог дана, чудили су се и ужасавали како је тада саблазан могла добити такве размере. Јер и раније се дешавало да су умирали монаси веома праведног живота, и чију су праведност сви знали, богобојажљиви старци, међутим, и од њихових скромних мртвачких сандука ширио се задах, природно, као код свих мртваца, али то није изазивало саблазан нити најмање узбуђење.

Наравно, било је у нас давно покојника чија се успомена још живо сачувала у манастиру и чији остаци, према предању, нису показивали знаке труљења, што је узбудљиво и

тајанствено деловало на братију и сачувало се у њеном памћењу као нешто дивно и чудесно, и као обећање још веће славе њихових гробница у будућности, ако само по вољи бојжје дође за то време. Нарочито се о једном од њих сачувао спомен, о старцу Јову који је доживео сто пету годину, знаменитом подвижнику који је испуњавао завет великог поста и ћутања, већ одавно преминулом – још у првој деценији нашег века, и чији су гроб са посебним, изузетним поштовањем показивали свима богомољцима приликом прве посете, тајанствено напомињући притом о неким великим надама. То је био онај гроб на коме је отац Пајсије ујутру затекао Аљошу како седи. Осим на овог давно преминулог старца било је исто тако живо сећање на не тако давно умрлог великог оца јеросхимонаха, старца Варсонофија – управо оног од кога је отац Зосима и примио завет старца, и кога су за његова живота сви богомољци који су долазили у манастир отворено сматрали јуродивим. О овој двојници се сачувало предање да су лежали у својим сандуцима као живи, да су сахрањени сасвим нетакнути труљењем и да су чак у мртвачким сандуцима њихови ликови постали озарени. А неки су се чак сећали, и то упорно, да се од њихових тела очевидно осећао мирис. Али, и поред свих ових тако сугестивних спомена, ипак би било тешко објаснити непосредни узрок због кога се поред сандука старца Зосиме могао догодити тако лакомислен, ружан и пакостан приказ. Што се мене тиче, лично сматрам да се ту истовремено стекло и много шта друго, више разних узрока који су заједно деловали. Један од таквих узрока, на пример, било је оно укоренењено непријатељство према старцима, као штетној новини, које се дубоко скривало у манастиру, у свести још многих монаха. А затим, наравно, главни узрок је била завист према светости упокојеног, која се тако снажно укоренила за његовог живота да је готово било забрањено иступати против тога. Јер иако је покојни старац привукао себи многе, и то не толико чудима колико љубављу, и подигао око себе готово цео свет људи који су га волели, ипак је управо тиме изазвао

против себе завидљивце, а затим и жестоке непријатеље, јавне и тајне, и не само међу манастирском братијом већ и међу световњацима. Никоме он, на пример, није учинио зла, али ето: „Зашто њега сматрају тако светим?“ И само ово питање, које се понављало, постепено је створило читав бездан незасите мржње. Ето зашто су се, мислим, многи када су осетили задах од његовог тела, и то тако брзо – јер није био прошао ни један цео дан од његове смрти – тако обрадовали; исто тако су се, међу онима који су били одани старцу и поштовали га до сада, одмах нашли такви који су овим догађајем били увређени, готово и лично погођени. А поступност ове појаве се одвијала на овај начин.

Тек што се почео осећати задах труљења, већ се по самом изгледу монаха који су улазили у ћелију покојникову могло закључити зашто долазе. Уђе, постоји мало и изађе да што пре потврди вест другима, који су у гомили чекали напољу. Неки од ових што су чекали тужно су махали главом, али други нису чак ни хтели да скривају своју радост, која је очевидно сијала и њиховим злурадим погледима. И нико их више није прекоревачао, нико није изговорио добру реч, што је било чудно јер је у манастиру била ипак већина оданих преминулом старцу. Али очевидно је сам Бог дозволио да овог пута мањина привремено однесе победу. Ускоро су се у ћелији почели појављивати као уходе и световна лица, већином образовани посетиоци. Простога света је улазило мало, иако га се много гомилало код капије скита. Нема сумње да се управо после три сата прилив посетилаца световњака веома појачао заправо услед саблажњиве вести. Сада су намерно дошли и они који можда тог дана уопште не би дошли нити су мислили да дођу, међу њима и неке особе вишег чина. Уосталом, пристојност се привидно још није нарушавала и отац Пајсије, строгог лица, настављао је да чита Јеванђеље наглас, одлучно и разветно, као да не примећује шта се дешава, иако је већ давно опазио нешто необично. Али ево, и до њега су почели допирати гласови, у почетку веома тихи, али постепено све одлучнији и смелији:

„Изгледа да суд бојжи није што и људски“, чуо је изненада отац Пајсије. То је изговорио први један световњак, чиновник из града, човек већ у годинама и, колико је било познато, веома побожан, али је само казао гласно оно што су одавно монаси понављали један другом на уво. Они су већ одавно изговорили ову очајничку реч, и најгоре је било то што се с том речи скоро сваког тренутка испољавало и расло неко осећање тријумфа. Ускоро се, међутим, почела нарушавати и сама пристojност, и као да су сви управо осетили да чак имају право да је наруше. „И како се *ово* могло догодити“, говорили су неки монаси, у почетку са извесним сажалењем, „тело му је било малено, суво, уз кости прирасло, откуда сада задах да се јави?“ – „Значи, Бог је намерно хтео да укаже“, журно су додавали други, и њихово мишљење се прихватало одмах и као неоспорно јер су поред тога указивали да, када би се задах и појавио природно, као од сваког грешног покојника, онда би се појавио касније, после бар двадесет четири сата, а не тако упадљиво брзо; а „овај је претекао природу“, значи, ту није нико други него Бог и промисаони прст његов. Хтео је да опомене. Ово резонување је неодољиво побеђивало. Кротки отац јеромонах Јосиф, библиотекар, покојников љубимац, почео је опонирати неким клеветницима да „то није свуда тако“ и да у православљу није нека догма неопходност да тела праведника не труле, већ само мишљење, и да се чак у архи-православним земљама, на пример у Светој Гори, не збуњују много због кужног задаха нити сматрају очување моштију као главни знак посвећења спасених, већ боју њихових костију, пошто њихова тела већ много година прележе у земљи и чак иструну, „и ако се кости нађу жуте као восак, то је онда главни знак да је Господ прославио упокојеног праведника; а ако нису жуте, већ се нађу црне, то значи да Господ таквог није удостојио славе – ето како је у Светој Гори, месту великом, где се од давних времена чврсто и у најсветлијој чистоти чува православље“, завршио је отац Јосиф. Али речи кротког оца нису звучале сугестивно и чак су изазвале подруглив отпор:

„То су све ученост и новине, не вреди ни слушати“, закључили су монаси за себе. „Код нас је по старом; зар се мало новина сада појављује, и треба ли се на све угледати?“, додавали су други. „Ми нисмо имали светих отаца мање од њих. Они тамо живе под Турцима и све су позаборављали. Код њих се православље одавно замутило, они ни звона немају“, додавали су најподругљивије расположени.

Отац Јосиф се повукао с тугом, тим пре што ни сам своје мишљење није изразио сасвим одлучно, већ као да је и сам у њега мало веровао. Али је узнемирен наслутио да почиње нешто веома непристојно и да чак диже главу права непослушност. После оца Јосифа, мало-помало су заћутали сви разборити гласови. И све се некако тако стекло да су се сви који су волели покојног старца и са дирљивом послушношћу прихватили институцију старца одједном нечег страшно уплашили и, сретајући се, један другом бојажљиво загледали у лице. А непријатељи старца, као новине, поносно су дигли главу. „Од покојног оца Варсонофија не само да се није осећао задах већ се лучио мирис“, злурадо су подсећали, „али он то није заслужио као старац, већ тиме што је сам био праведан.“ А после тога на тек преминулог старца почеше падати осуде, па чак и оптужбе: „Неправилно је учио; учио је да је живот велика радост, а не свесрдна смиреност“, говорили су неки од најограниченијих. „Верово је по моди, није признавао материјални огањ у паклу“, додавали су други, још ограниченији. „У посту није био строг, дозвољавао је себи слаткише, јео је с чајем слатко од вишања, госпође су му слале. А зар посвећени у велику схиму пије чај?“, чуло се од неких завидљиваца. „Охоло се понашао“, неумољиво су се присећали најзлурадији, „сматрао је себе свецем; кад су пред њим падали на колена, примао је то као заслужено.“ – „Злоупотребљавао је тајну исповести“, злобним шапатам су додавали најљући противници институције старца, и то чак најстарији и по побожности најстрожи монаси, прави испосници, који су дали завет ћутања, који су заћутали за живота покојниковог, али су сада

изненада отворили своја уста, што је већ било страшно јер су њихове речи снажно утицале на младе, још неоформљене монахе. Веома пажљиво је ово слушао и обдорски гост, монах из Светог Силвестра, дубоко уздишући и климајући главом: „Да, очевидно је отац Ферапонт јуче праведно осуђивао“, мислио је за себе, а тада се управо појавио отац Ферапонт, баш као да је дошао да двоструко увећа узбуђење.

Раније сам већ напоменуо да је он ретко излазио из своје дрвене ћелије код уљаника, чак ни у цркву дуго није долазио, и да су му попуштали као јуродивом, не везујући га правилом обавезним за све. Али, ако хоћемо да кажемо целу истину, све му се ово допуштало и због извесне неопходности. Јер тако великог испосника са заветом ћутања, који се молио даноноћно, и чак заспивао клечећи, некако је било срамота упорно оптерећивати општим правилима ако сам није хтео да им се покорава. „Он је светији од свих нас и извршава много теже захтеве него што тражи правилник“, рекли би тада монаси, „а што не иде у цркву, то значи да сам зна кад треба да иде; он има свој правилник.“ Због могућег незадовољства и саблазни, оца Ферапонта су и остављали на миру. Старца Зосиму, као што је то свима било познато, отац Ферапонт посебно није волео. И ето, и до њега је, у његову ћелију, изненада стигла вест да „божји суд, значи, није што и људски, и да је чак природу претекао“. Вероватно је први дотрчао да му пренесе вест обдорски гост, који га је јуче посетио и ужаснут отишао од њега. Поменуо сам такође да је отац Пајсије, који је стално и непоколебљиво стајао и читао над мртвачким сандуком, мада није могао чути и видети шта се догађа изван ћелије, ипак у срцу свом све углавном непогрешиво наслутио јер је до сржи знао своју средину. Није био збуњен и очекивао је без страха све што се још могло десити, продорним погледом пратећи будући исход немира, који се већ указивао пред његовим мисаоним погледом.

Одједном је резнула његов слух необична бука у ходнику, која је већ јавно нарушавала пристojност. Врата су се широм

отворила и на прагу се појавио отац Ферапонт. За њим, као што се примећивало и чак се јасно видело из ћелије, сјатило се доле код степеница много монаха, који су га пратили, а међу њима и световњака. Пратиоци ипак нису ушли, нити су се попели на степенице, већ су се зауставили и чекали шта ће рећи и учинити даље отац Ферапонт јер су предосећали и чак са извесним страхом, без обзира на сву своју смелост, да он није дошао без разлога. Отац Ферапонт се зауставио на прагу, подигао руке, а испод његове десне руке извиреле су продорне и радознале очице обдорског госта, који једини није издржао и устрчао је за оцем Ферапонтом уз степенице услед превелике своје радозналости. А сви остали, сем њега, напротив, чим су се врата са треском широм отворила, још више су се повукли назад од изненадног страха. Подигнутих руку увис отац Ферапонт је одједном завапио:

– Изгонећи изгоним! – и одмах је почео, окрећући се редом на све четири стране, да крсти руком зидове и сва четири угла ћелије. Тај чин оца Ферапонта одмах су схватили његови пратиоци јер су знали да је увек тако радио куд год би ушао; знали су да неће сести ни реч рећи пре него што истера нечисту силу.

– Сатано, изиђи, сатано, изиђи! – понављао је са сваким гестом крста. – Изгонећи изгоним! – повикао је опет.

Био је у својој грубој ризи, опасан конопом. Испод конопљане кошуље виреле су његове голе груди обрасле седим длакама. Ноге су му биле босе. Чим је почео да маше рукама, почеле су да се тресу и звоне страшне вериге које је носио испод мантије. Отац Пајсије је прекинуо читање, иступио напред и стао пред њега у очекивању.

– Зашто си дошао, часни оче? Зашто нарушаваш ред и спокој? Зашто смирено стадо буниш? – проговорио је најзад, строго гледајући Ферапонта.

– Ради чега дошао јеси? Шта иштеш? Како верујеш? – повикао је отац Ферапонт, изигравајући јуродивог. – Стигао сам да изгоним ваше овдашње госте, ђаволе погане. Гледам јесте ли их много накупили у мом одсуству. Хоћу да их очистим метлом брезовом.

– Нечистог изгониш, а можда њему и сам служиш – храбро је наставио отац Пајсије – и ко за себе може рећи: „свет је“? Зар ти, оче?

– Поган сам, а не свет. У фотељу нећу сести и нећу пожелети да ми се клањају, као идолу! – загрмео је отац Ферапонт. – Сада људи свету веру уништавају. Ваш свети покојник – окренуо се маси, показујући прстом на мртвачки сандук – није признавао ђаволе. Против ђавола је давао пургатив. Зато су се код вас и накотили, као пауци по ћошковима. А данас је и сам почео смрдети. У томе видимо велику опомену господњу.

А то се стварно једанпут тако десило за живота старца Зосиме. Једном монаху се почела приснивати, а најзад и на јави показивати нечиста сила. Када је он то у великом страху открио старцу, овај му је препоручио непрекидну молитву и строги пост. Али када ни то није помогло, посаветовао му је да, не прекидајући пост и молитву, узме један лек. То је многе тада довело у искушење и говорили су о томе међусобно монаси, одмахујући главама, а највише отац Ферапонт, коме су неки хулитељи одмах тада пожурили да јаве о овој „неубичајеној“ одлуци старчевој у тако посебном случају.

– Изиђи, оче! – рече отац Пајсије заповеднички – не суде људи, него Бог. Можда овде видимо такву „опомену“ коју нисмо у стању да схватимо ни ти, ни ја, нити било ко. Изиђи, оче, и не буни стадо! – поновио је одлучно.

– Постова се није држао према чину своје схиме, зато се и појавила опомена. Ово је јасно и скривати је грех! – није се могао зауставити у ревности својој, неадекватној разуму његовом, разбеснели фанатик. – На домбоне се лакомио, госпође су му их у џеповима доносиле, чајем се сладио, утроби угађао, пунио је слаткишима, а ум надменим помислима... Зато је и доживео срамоту...

– Лакомислене су твоје речи, оче! – повисио је глас и отац Пајсије – дивим се посту и подвижништву твом, али су лакомислене речи твоје као да их је изрекао младић световњак, непостојан и незрео. Изиђиде, оче, наређујем ти – загрмео је на крају отац Пајсије.

– Ја ћу изићи! – казао је отац Ферапонт, донекле збуњен, али га огорчење није напуштало. – Учевњаци! Од велике памети уобразице сте се над мојом ништавношћу. Стигао сам овамо неук, а овде сам и што сам знао заборавио, сâм је господ Бог мене сићушног од ваше премудрости заштитио...

Отац Пајсије је стајао пред њим и непоколебљив чекао. Отац Ферапонт је поћутао и одједном растужен, са десном шаком на образу, отежући и гледајући на мртвачки сандук упокојеног старца, казао:

– Над њим ће се сутра певати *Помоћник и њокровиџељ*, дивни канон, а нада мном, кад цркнем, само *Каја жиџејскаја сладосџ*, мала стихира¹ – казао је тужно и са сузама. – Охоли сте и уобразице, пусто је ово место! – завацио је неочекивано као луд, одмахнуо руком, брзо се окренуо и хитро сишао низа степенице са трема. Маса, која је чекала доле, ускомешала се; неки су пошли за њим одмах, али неки су оклевали јер је ћелија још била отворена и отац Пајсије, који је изашао за оцем Ферапонтом на степенице, посматрао је стојећи. Међутим, разбеснели старац још није био завршио: кад се одмакао двадесетак корака, неочекивано се окренуо према сунцу на заласку, подигао изнад себе обе руке и као покошен грунуо на земљу са великим криком:

– Мој Господ је победио! Христос је победио о заласку сунца! – помамно је повикао пружајући к сунцу руке, пао ничице на земљу и зајецао као мало дете, сав се тресући од плача и ширећи руке по земљи. Тада су сви појурили к њему, одјекнули су узвици и јецање других... Све је обузела некаква екстаза.

– Ево ко је свет! Ево ко је праведан! – одјекивали су узвици, сада без бојазни.

– Ево ко треба да буде старац – додавали су други са гневом.

– Неће он у старце... Сам ће одбацити... неће да служи проклетој новотворији... неће имитирати њихове глупости

¹ Приликом изношења тела, после опела, монаха и схимонаха пева се стихира *Каја жиџејскаја сладосџ*. Ако је покојник био јеросхимонах, онда певају канон *Помоћник и њокровиџељ*. (Прим. аут.)

– одмах су прихватили други гласови, и тешко је замислити до чега би то довело, али управо у том тренутку је zazвонило звоно позивајући на молитву. Одједном су сви почели да се крсте. Устао је и отац Ферापонт и штитећи се знаком крста пошао ка својој ћелији, не осврћући се и још настављајући да узвикује, али већ нешто нелогично. За њим су похитали неки, мали број, а већина се почела разилазити журећи на службу. Отац Пајсије је предао читање оцу Јосифу и сишао доле. Њега нису могли поколебати махнути повици фанатика, али срце његово је одједном обузела туга и нарочито жалост за нечим, и он је то осетио. Зауставио се и неочекивано упитао себе: „Откуд ова моја туга, чак духовна клонулост?“, и са чуђењем је одмах схватио да његова изненадна туга очевидно долази од сасвим малог и посебног разлога: у гомили која се тискала код улаза у ћелију опазио је међу осталима узнемиренима и Аљошу и сетио се да је, чим га је угледао, одмах у срцу осетио неки бол. „Је ли могућно да овај младић сада тако много значи срцу моме?“, питао је са чуђењем себе. У том тренутку Аљоша је управо пролазио поред њега, журећи некуда, али не према храму. Погледи су им се срели. Аљоша је брзо скренуо поглед и оборио га земљи. А већ по самом изгледу младићевом отац Пајсије се досетио каква се снажна промена дешава у њему у овом тренутку.

– Зар си се и ти саблазнио? – узвикнуо је неочекивано отац Пајсије. – Је ли могуће да си и ти са маловернима?! – додао је са болом.

Аљоша је стао и некако неодређено погледао оца Пајсија, али је поново брзо скренуо поглед и опет га оборио ка земљи. Стајао је боком и није окренуо лице према ономе који је питао. Отац Пајсије га је пажљиво посматрао.

– А куда журиш? Звони на вечерњу – упитао га је поново, али Аљоша опет није одговорио.

– Можда одлазиш из скита? Како то без питања и без благослова?

Аљоша се одједном иронично осмехнуо, чудно, веома чудно погледао оца који га је питао, коме га је, умирући, поверио

његов бивши старешина, бивши господар његовог срца и ума, његов вољени старац, и одједном је, не одговарајући, одмахнуо руком, и чак не бринући се ни о пристојности брзим корацима пошао ка излазној капији, напоље из скита.

– Вратићеш се ти! – прошапутао је отац Пајсије, гледајући за њим са тужним чуђењем.

2.

ТАКАВ ТРЕНУТАК

Отац Пајсије се, наравно, није преварио када је закључио да ће се његов „драги дечак“ поново вратити, и чак је можда, мада не потпуно, али ипак проницљиво, схватио прави смисао Аљошиног душевног расположења. И поред тога, отворено признајем да би мени лично било веома тешко да сада јасно изложим прави смисао тог чудног и неодређеног тренутка у животу мени толико драгог и још тако младог јунака мојег приповедања. На болно питање оца Пајсија упућено Аљоши: „Зар си и ти са маловернима?“, ја бих, наравно, могао поуздано одговорити уместо Аљоше: „Не, он није са маловернима.“ И не само то, овде је било нешто сасвим супротно: цела његова духовна пометеност настала је управо од тога што је много веровао. Али пометеност је ипак била, ипак се десила и била је тако болна да је и касније, чак много касније, Аљоша сматрао тај тужни дан једним од најтегоднијих и најфаталнијих дана у свом животу. Ако би ме отворено питали: „Зар су сва та туга и такав немир могли настати у њему само зато што је тело његовог старца, уместо да одмах почне исцељивати, напротив, било изложено раном труљењу“, одговорићу на то без ограда: „Да, доиста је било тако.“ Замолио бих само читаоца да не жури сувише са подсмехом чистом срцу мог младића. А ја сâм не само да немам намеру да молим за њега опроштај, или да извињавам и оправдавам његову простодушну веру његовом младошћу, на пример, или недовољним успехом

у раније свршеном учењу и тако даље, него ћу поступити супротно и одлучно изјавити да осећам искрено поштовање према природи његовог срца. Несумњиво, други младић, који утиске прима к срцу опрезно, који већ уме да не воли ватрено, већ само топло, са умом, мада несумњивим, али судећи по узрасту исувише разборитим, и зато јефтиним, такав младић, кажем, избегавао би ово што се десило са мојим Аљошом, али у извесним случајевима заиста је часније одати се неком одушевљењу, макар и неразумном, али ипак насталом од велике љубави, него му се уопште не одавати. А поготову у младости, јер је вечито непоуздан исувише разборити младић и ниска му је цена – то је моје мишљење! „Али“, повикаће вероватно разумни људи, „не може сваки младић веровати у такву предрасуду, и ваш младић није пример за углед осталима.“ А ја ћу на то одговорити: да, мој младић је веровао, веровао истински и непоколебљиво, али ја ипак не молим за њега опроштај.

Видите, иако сам раније изјавио, можда исувише брзо, да се нећу објашњавати, извињавати се и правдати мог јунака, ипак видим да је нешто неопходно објаснити ради даљег разумевања моје приповести. Ево шта ћу рећи: овде нису у питању чуда. Није ту било лакомислено и нестрпљиво очекивање чуда. И нису Аљоши чуда тада била потребна ради тријумфа било каквих убеђења, то уопште не, нити ради неке раније идеје унапред пристрасне, која би што пре тријумфовала над другом – не, уопште не: ту је, у свему томе и пре свега, стајала пред њим на првом месту личност и само личност – личност његовог вољеног старца, оног праведника кога је поштовао до обожавања. У томе и јесте суштина што се сва љубав, која се крила у његовом младом и чистом срцу према „свима и свему“, у то време и целе претходне године концентрисала повремено, и можда неправилно, претежно само на једно биће, бар у најснажнијим заносима његовог срца – на вољеног његовог старца, сада покојног. Истина, то биће је тако дуго стајало пред њим као неоспорни идеал да све његове младе снаге и све њихове тежње и нису могле да се не усмере

искључиво на тај идеал, и повремено чак до заборављања „свих и свега“. (Он се касније сам сећао да је тог тегодног дана сасвим заборавио на брата Дмитрија, о коме се пре тако бринуо и због кога је туговао; заборавио је такође да однесе Иљушином оцу двеста рубаља, што је јуче такође са таквим жаром намеравао да уради.) Али ипак њему нису била потребна чуда, већ само „виша правда“, која је била, по његовом уверењу, нарушена, што је тако неочекивано и сурово ранило његово срце. И шта смета што је та „правда“ у Аљошином очекивању самим током ствари добила вид чуда, која је он очекивао од земних остатака његовог бившег, обожаваног руководиоца? Па тако су мислили и очекивали сви у манастиру, чак и они према чијем уму је Аљоша осећао дивљење, на пример отац Пајсије лично, и Аљоша је, ето, не узнемиравајући се никаквим сумњама, својим сновима дао исти облик као и сви остали. И већ одавно се то тако средило у његовом срцу, у току целе године манастирског живота, па се срце његово већ навикло да то очекује. Али он је за правдом чезнуо, за правдом, а не само за чудима! И гле, онај који је према његовим надањима требало да се узнесе изнад свих и целог света – тај исти је, уместо славе која му је пристајала, изненада оборен и осрамоћен! Зашто? Ко је судио? Ко је могао тако пресудити? – то су питања која су одмах измучила његово неискусно и чедно срце. Он није могао поднети без осећања увреде, чак без огорчења у срцу, што је најправеднији међу праведницима препуштен таквом подсмешљивом и пакосном ругању лакомислене гомиле, која је била неупоредиво нижа од њега. У реду, да уопште није било чуда, да се није јавило ништа чудно и да се није одмах оправдало очекивано, али зашто се јавила срамота, зашто је допуштена поруга, зашто убрзано труљење које је „престигло природу“, како су говорили пакосни монаси? Зашто ова „опомена“ коју они сада тако победоносно објављују заједно са оцем Ферапонтом, и зашто они верују да су чак добили право да тако закључују? Где је онда промисао и прст божи? Зашто

је сакрила свој прст у „најпотребнијем тренутку“, мислио је Аљоша, и као да је сама пожелела да се потчини слепим, немим, немилосрдним природним законима.

Ето због чега је крварило Аљошино срце и, као што сам већ казао, ту је, наравно, пре свега била личност коју је волео највише на свету, и она је била „осрамоћена“ и она је била „поругана“! Нека је ово роптање мог младића било лакомислено и неразумно, ја ипак трећи пут понављам и унапред се слажем да је и то, можда, лакомисленост: драго ми је што се мој младић у оваквом тренутку није показао толико разборит, јер код паметна човека разуму ће увек доћи време, а ако ни у таквом тренутку не постоји љубав у младићевом срцу, када ће онда доћи? Не желим, међутим, да прећутим у овом случају једну чудну појаву, која се, мада тренутно, ипак испољила у уму Аљошином у том фаталном и замршеном тренутку. То ново *нешито*, које се испољило и појавило на тренутак, састојало се у мучном утиску од јучерашњег разговора са братом Иваном, којег се Аљоша сада непрестано сећао. Управо сада. О, не би се могло рећи да је у његовој души било поколебано нешто од основних, такорећи њених стихијских веровања. Он је волео Бога свог и веровао у њега непоколебљиво, иако је изненада почео роптати на њега. Па ипак се неки нејасан, али мучан и зао утисак, од сећања на јучерашњи разговор са братом Иваном, сада одједном поново покренуо у његовој души и све више и више захтевао да исплива на њену површину.

Када се почело већ јако смркавати, Ракигин, који је пролазио кроз борову шумицу од скита ка манастиру, одједном је угледао Аљошу како лежи под дрветом, лицем ка земљи, непомичан и као да спава. Пришао му је и обратио му се.

– Алексеју, ти си овде? Је ли могуће да си ти... – рекао је зачуђено, али није довршио и зауставио се. Хтео је да каже: „Је ли могуће да си *гошле госиео*?“ Аљоша га није ни погледао, али се по неком његовом покрету Ракигин одмах досетио да га и чује и разуме.